

ปฏิจจนสมุปปาทผ่านแนวคิดสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

Paticcasamuppāda through Somdet Phra Buddhaghosacariya

(P.A. Payutto)'s concept

อยุษกร งามชาติ

วิทยาลัยสงฆ์กาญจนบุรีศรีโพธิ์

ayusakorn@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่องปฏิจจนสมุปปาทผ่านแนวคิดของสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) โดยมีวัตถุประสงค์ศึกษา คือ (1) ศึกษาแนวคิดเรื่องปฏิจจนสมุปปาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (2) ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาแนวคิดเรื่องปฏิจจนสมุปปาทผ่านการนำเสนอของสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ผลการวิจัย พบว่า การแสดงธรรมปฏิจจนสมุปปาทของพระพุทธเจ้าเน้นให้เข้าใจกระบวนการเกิดและดับความทุกข์ ความสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ แต่การแสดงธรรมในแต่ละองค์ธรรมที่ปรากฏในแต่ละแห่งนั้นสามารถตีความหมายได้ทั้งนัยข้ามภพชาติ และนัยปัจจุบันชาติ ประเด็นที่ทำให้ยากปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในแต่ละรุ่นตีความตามนัยที่สามารถสื่อให้พุทธศาสนิกชนแต่ละยุคสมัยเข้าใจได้มากที่สุด อาทิ พระพุทธโฆสะ ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายความหมายในองค์ธรรมปฏิจจนสมุปปาทเน้นในลักษณะข้ามภพชาติมากกว่า เนื่องจากบริบทสังคมของคนรุ่นก่อนมีความเชื่อเรื่องข้ามภพชาติมาก

การพัฒนารูปแบบการนำเสนอแนวคิดเรื่องปฏิจจนสมุปปาทของสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เน้นการอธิบายแบบปัจจุบันชาติมากกว่า รวมทั้งมีรูปแบบการนำเสนอแนวประยุกต์ใช้กับสภาวะทางจิตใจ และอธิบายเรื่องปฏิจจนสมุปปาทที่เข้าใจยากให้เข้าใจได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น โดยใช้วิธีคิดของคนสมัยปัจจุบัน นำคำศัพท์ทางจิตวิทยามาใช้อธิบายให้เข้าใจถึงการก่อตัวลักษณะทางบุคลิกภาพที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ว่าเกิดจากการรับรู้ตามการปรุงแต่งของจิตในเรื่องใดซ้ำบ่อยก็จะทำให้เกิดเป็นบุคลิกภาพ และแสดงออกมาเป็นพฤติกรรม

คำสำคัญ : ปฏิจจนสมุปปาท, แนวคิด, สมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

ABSTRACT

This article is the part of research. The objectives are 1. To study the concept of Paticca-samuppāda in doctrine texts of Buddhism. 2. To analyze the development of preachment in concept of Paticcasamuppāda by Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto).

From the research, it is found that Buddha preached Paticcasamuppāda to Buddhist for understanding in procedure is born and switch off the Dukkha and for finishing to the non-transmigration. But the preachment of Buddha in Tipitaka can interpret both of transmigration and the present, so this tissue was interpreted by the philosophers of Buddhist in each period for understanding to the most Buddhist, such as, PhraBuddhaghosa, who wrote Visuddhimagga, interpreted Paticcasamuppāda in transmigration line because Buddhist believed in transmigration in his period more than this period.

By this reason, Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto) develop presentation of preachment and interpret Paticcasamuppāda in present line for Buddhist apply this doctrine to switch off their Dukkha and present procedure of Paticcasamuppāda cycle in map to make easy and interesting for learning and understanding this important doctrine in the Buddhism.

The researcher thinks that he explains many points about Paticcasamuppāda to understand them easily and clearly. For example, he explains “Vinnāna Paccaya Nāma-Rupa” by using psychological vocabulary. He explains that Vinnāna is the factor to cause Nāma-Rupa to arise. It means the personality to be born from the acknowledgement and to dress up the repeated mind. As a result, it will cause the personality and behavior to arise. So, the researcher thinks that Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto) explains the Dhamma to cause the Buddhists to understand Buddhism nowadays in much compliance with Buddha-Dhamma.

Keyword : Paticcasamuppāda , concept, Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto)

บทนำ

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสถึงความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท” (ม.ม. (ไทย) 12/306/338) โดยพระองค์ทรงเน้นคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทในลักษณะกระบวนการของชีวิต คือกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ ในลักษณะอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นซึ่งคำสอนดังกล่าวที่ปรากฏในพระสูตรต้นตูปีกนั้นพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงเน้นถึงกระบวนการแบบข้ามภพข้ามชาติ หรือกระบวนการแบบขณะจิต แต่ในพระอภิธรรมปิฎกได้อธิบายถึงกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาททั้งหมดที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียวไว้ (อภิ. วิ.35/243-354/224-305)

ต่อมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติไว้ด้วย (พระพุทธโฆษาจารย์, 2546: 908-940) ซึ่งการอธิบายความแบบข้ามภพชาตินั้น ท่านพุทธทาสนักปราชญ์ผู้หนึ่งซึ่งสำคัญทางพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วย ในการอธิบายปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพชาติ รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์การอธิบายปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธโฆษาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ในส่วนการอธิบายหลักพุทธธรรมอื่นๆนั้น ท่านชื่นชมและยอมรับความเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาของพระพุทธโฆษาจารย์ นอกจากนั้นท่านพุทธทาสพยายามทำความเข้าใจและตีความหลักปฏิจจสมุปบาทใหม่แบบปัจจุบันชาติ

ต่อมา นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้พยายามตีความหลักคำสอนปฏิจจสมุปบาท ให้ครอบคลุมสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทุกอย่าง และอธิบายความหมายของขณะจิตให้ชัดเจนและทันสมัยมากขึ้น ซึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นหนึ่งในนักปราชญ์เหล่านั้นที่ได้แสดงทัศนะอธิบายหลักคำสอนปฏิจจสมุปบาทไว้อย่างลึกซึ้งและน่าสนใจยิ่ง

อาทิ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการตีความปฏิจจสมุปบาทลักษณะดังกล่าวนี้ว่า เป็นการอธิบายแบบแสดงวิวัฒนาการของโลกและชีวิต ซึ่งเป็นการตีความหลักคำสอนปฏิจจสมุปบาทตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ท่านมีความเห็นว่าการตีความ

ลักษณะนี้มีคุณค่าทางจริยธรรมน้อย และพระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนการพยายามเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีครุ่นคิดและถกเถียงปัญหาทางอภิปรัชญา (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 84-85)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า “การแสดงพุทธธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายและสั่งสอนเฉพาะสิ่งที่จะนำมาใช้ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริงได้ เกี่ยวข้องกับชีวิต การแก้ไขปัญหาชีวิต และการลงมือทำจริงๆ” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 85) ซึ่งท่านให้คำอธิบายว่าเป็นการแปลความหมาย การอธิบายแบบแสดงกระบวนการเกิด-ดับแห่งชีวิตและความทุกข์ของบุคคล ซึ่งในคัมภีร์รุ่นอรรถกถา อาทิ วิสุทธิมรรค ได้แปลความหมายอธิบายความ มีรายละเอียดพิสดาร และเป็นแบบแผนที่ยอมรับจนทำให้เกิดความรู้สึกตายตัว และยึดถือเป็นแบบแผน

เมื่อหลักคำสอนปฏิจจสมุปบาทสามารถตีความได้หลายนัยเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่าแนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และศึกษาการพัฒนาแนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาทผ่านผลงานของท่านสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่ามีความสอดคล้องกับพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าหรือไม่ อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

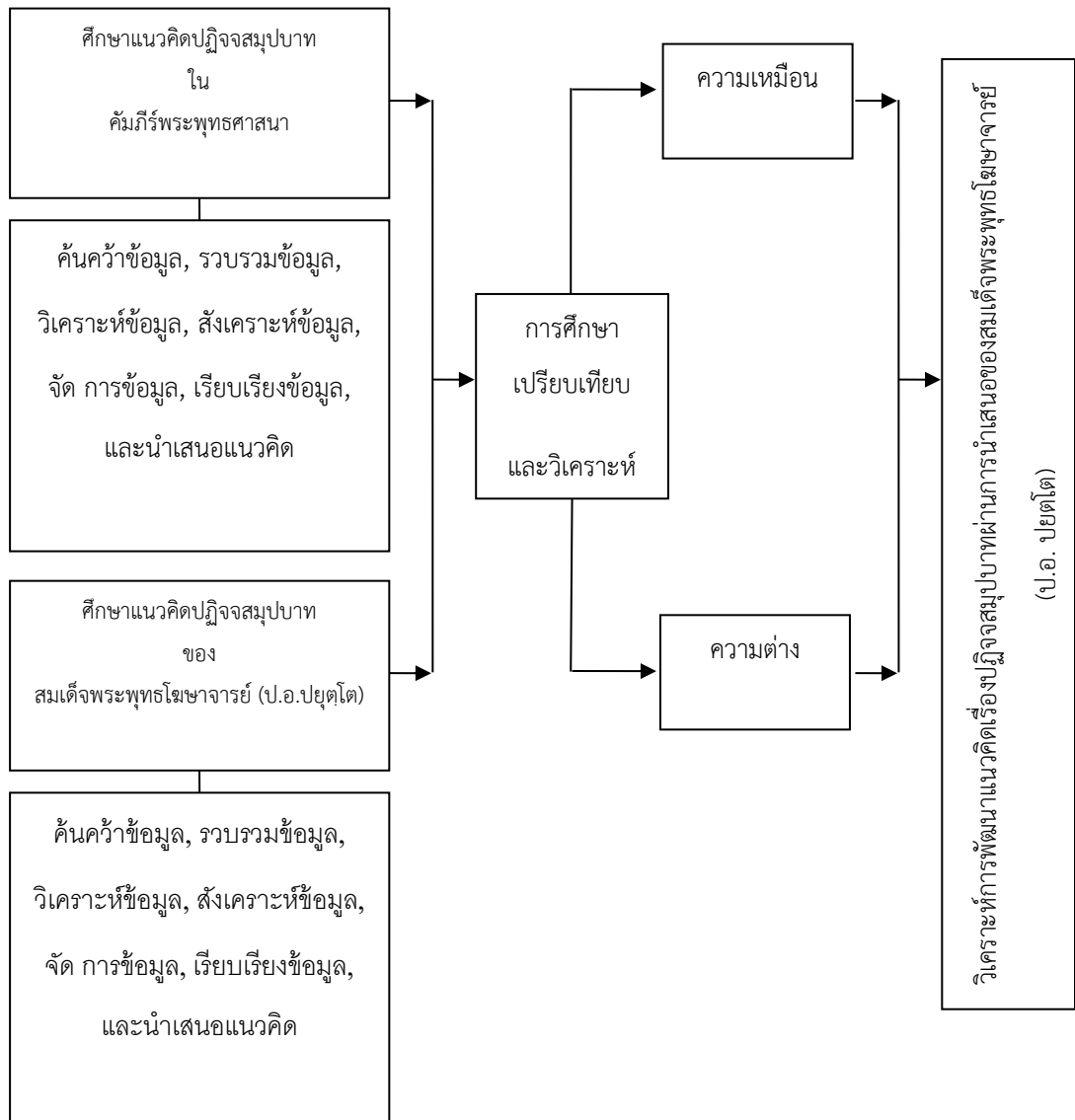
บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ปฏิจจสมุปบาทผ่านแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์” เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเพื่อศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาแนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาทผ่านการนำเสนอของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องปฏิจจสมุปบาทผ่านแนวคิดสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ซึ่งผู้วิจัยได้จัดขั้นตอนแห่งการดำเนินการวิจัย (research process) ดังแผนภาพ ซึ่งสามารถจำแนกขั้นตอนการศึกษาวิจัยได้ดังนี้

1. ผู้วิจัยทำการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำราเอกสารและงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาท ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีประเด็นที่สนใจได้แก่ ความหมายรวมของปฏิจจสมุปบาท และความหมายของแต่ละองค์ธรรม รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาท

2. ผู้วิจัยทำการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสารและงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องปฏิจสุมุปาบทตามแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) โดยเน้นจากหนังสือพุทธธรรมเป็นข้อมูลหลัก ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมีประเด็นที่สนใจ ได้แก่ ความหมายรวมของปฏิจสุมุปาบท ความหมายของแต่ละองค์ธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมในปฏิจสุมุปาบท
3. ผู้วิจัยนำผลจากขั้นตอนที่ 1 และ 2 มาศึกษาความเหมือนและความต่างระหว่างแนวคิดเรื่องปฏิจสุมุปาบทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กับแนวคิดเรื่องปฏิจสุมุปาบทผ่านแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
4. ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เรื่องปฏิจสุมุปาบทจากผลของขั้นตอนที่ 3 และนำเสนอผลการวิจัย
5. สรุปผลการวิจัยว่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และตอบปัญหาในประเด็นที่ต้องการทราบ และนำเสนอผลสรุปการวิจัย



แผนภาพกระบวนการในการวิจัย (Research Process)

ผลการวิจัย

วิเคราะห์การอธิบายความหมายหลักปฏิจสุมุบาทของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) : การอธิบายความหมายหลักปฏิจสุมุบาท สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เน้นในการให้ความสำคัญต่อคุณค่าทางจริยธรรมเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ท่านให้ข้อสังเกตไว้ว่าคำสรุปปฏิจสุมุบาทที่ปรากฏในพระคัมภีร์ในที่แตกต่างกันบ่งว่า เป็นกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่งความทุกข์ ซึ่งเป็นการมองเข้าไปภายในจิตใจ พิจารณากระบวนการสืบต่อชีวิตและความทุกข์ของบุคคล และเป็นเหตุผลสำคัญในการพิจารณาว่าเป็นการอธิบายความอย่างถูกต้องตรงพุทธประสงค์ตามหลักพุทธธรรม

ในขณะที่การตีความปฏิจสุมุบาทเพื่ออธิบายปรากฏการณ์เชิงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ที่บุคคลพยายามนำปฏิจสุมุบาทมาอธิบายวิวัฒนาการของโลกและชีวิตนั้น เป็นการพิจารณาพุ่งไปที่โลกภายนอก คือการมองโลกภายนอก มีคุณค่าทางจริยธรรมน้อย แม้ท่านไม่ได้กล่าวเชิงปฏิเสธ แต่ก็แสดงให้เห็นได้ว่าท่านมิได้สนับสนุนในการอธิบายปฏิจสุมุบาทในเชิงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ผู้วิจัยเห็นว่าการพิจารณาโดยใช้คุณค่าทางจริยธรรมและกระบวนการเกิด-ดับทุกข์ภายในเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาหลักพุทธธรรมเป็นไปอย่างสอดคล้องกับพุทธประสงค์ ทำให้ไม่เกิดความสับสนผิดพลาดในการตีความแก่บุคคลที่สนใจ

วิเคราะห์การอธิบายความหมายแต่ละ องค์ธรรมในปฏิจสุมุบาทของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) : ประเด็นการอธิบายความหมายแต่ละองค์ธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีทั้งความเหมือนและความต่างในการตีความหมาย

ประเด็นที่มีความเหมือน : ในประเด็นเรื่องอริยา สังขาร วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา และอุปาทาน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายความทั้งตามรูปแบบและเชิงขยายความ สอดคล้องกับคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทแต่ท่านเน้นอธิบายความหมายในแบบปัจจุบันชาติอย่างชัดเจน

ประเด็นที่มีความต่าง : ในประเด็นเรื่องภพ ชาติ และชรามรณะ จะมีความแตกต่างคลุมเครือในการตีความหมาย กล่าวคือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ภพ หมายถึง กระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออกเพื่อสนองตัณหาอุปาทาน (กรรมภพ) และภาวะชีวิตที่ปรากฏอย่างใดอย่างหนึ่ง (อุปัติภพ) โดยสอดคล้องกับอุปาทานและกระบวนการพฤติกรรมนั้น (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 110)

เนื่องจากกรรมภพที่สื่อความหมายแบบปัจจุบันชาติปรากฏในคัมภีร์วิภังคินั้นหมายถึง
บุญญาภิสังขาร อบุญญาภิสังขาร และอนบุญญาภิสังขาร เป็นเจตนาซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ (วัชร, 2550 : 237-238) ในส่วนของอุปัตติภพ หมายถึง เวทนาชั้น ๑ สัญญาชั้น ๑ สังขารชั้น ๑ และวิญญาน
ชั้น ๑ คือนามชั้น ๑ ซึ่งคำอธิบายนี้ไม่ได้แสดงความหมายที่ชัดเจนของกรรมภพและอุปัตติภพใน
ฐานะกระบวนการและภาวะชีวิต

ความหมายที่แท้จริงของกรรมภพ คือเจตนาอันเป็นที่มาของพฤติกรรม และการเคลื่อนไหว
ร่างกายตามคำสั่งของเจตนารวมทั้งกลไกการทำงานของจิตใจในการแสดงพฤติกรรมนั้นคือ อุปัตติ
ภพ ดังนั้นพฤติกรรมจึงเป็นการแสดงออกของเจตนาและภาวะชีวิตเป็นการแสดงออกของชั้น ๑
ความหมายของ อุปัตติภพในที่นี้จะหมายถึงนามรูปคนละขณะคล้ายกับในองค์ธรรมข้อนามรูปที่
กรรมภพคือเจตนาคนละขณะกับสังขารและหมายรวมชั้น ๑ ทั้งหมดไม่ใช่แค่รูปชั้น ๑ และนามชั้น ๑ 3
เหมือนอย่างนามรูป แต่คำอธิบายนี้จะเข้าใจยาก (วัชร, 2550 : 237-238)

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ต้องการนำเสนอคำอธิบายเพื่อให้
เข้าใจง่ายในเชิงวิชาการมากกว่า

ในประเด็นเรื่องชาติ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ชาติหมายถึง
การเกิดความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือไม่ได้อยู่ในภพชาตินั้นหรือไม่ได้มีไม่ได้เป็นอย่างนั้นๆ (พระ
พรหมคุณาภรณ์, 2549 : 110)

การตีความตามคัมภีร์วิภังคินั้นความหมาย ความปรากฏแห่งสภาวะนั้นๆ เป็นการอธิบาย
แบบชาติปัจจุบัน แต่การอธิบายชาติว่าหมายถึงการเกิดความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือไม่อยู่ใน
ภพชาตินั้น น่าจะใกล้เคียงกับความหมายของอุปาทานคือความยึดติดถือมั่นในภพชาตินั้นๆมากกว่า ผู้วิจัย
เห็นว่าถ้าจะอธิบายให้ใกล้เคียงกับคำอธิบายในพระไตรปิฎก ควรอธิบายว่า ชาติหมายถึงความเกิดขึ้น
ของภาวะชีวิตหรือสภาวะชีวิตในแต่ละเหตุการณ์

ในประเด็นเรื่องขารมณะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ขรา
มณะหมายถึงความสำนึกในความขาด พลาด หรือพรากแห่งตัวตนจากภพชาตินั้นๆ ความรู้สึก
ว่าตัวตนถูกคุกคามด้วยความสูญเสียสลาย หรือพลัดพรากจากภพชาตินั้นๆหรือจากการได้มีได้เป็น
อย่างนั้นๆ จึงเกิด โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส พ่วงมาด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 :
110)

คำอธิบายนี้พูดถึงขรามรณะในเชิงจิตวิทยาามากกว่า เพราะความรู้สึกว่าตัวตนถูกคุกคามด้วยความสูญสิ้นสลาย น่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากขรามรณะซึ่งอาจจัดเป็นส่วนหนึ่งของความหมายขรามรณะ (วัชร, 2550 : 242) ซึ่งจากการตีความในคัมภีร์วิวัฏฏ์ที่ว่าขรา คือ ความเสื่อมอายุแห่งสภาวะธรรมนั้นๆ และมรณะคือความเสื่อมไป ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งสภาวะธรรมนั้นๆ น่าจะตีความว่า ขราหมายถึงความเสื่อมแห่งสภาวะธรรมนั้นๆ ทั้งทางร่างกายและจิตใจหรือสภาพชีวิตที่เป็นอยู่ มรณะคือความสิ้นไปหรือหายไปของสภาวะนั้นๆ ในแต่ละเหตุการณ์

วิเคราะห์การอธิบายความสัมพันธ์ในระหว่างองค์ธรรมปฏิจจสมุปบาทของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) : ท่านอธิบายตามลักษณะ 3 กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต ซึ่งสามารถตีความได้ทั้งนัยยะข้ามภพชาติ และปัจจุบันชาติแบบช่วงกว้าง แต่ท่านก็เน้นในเรื่องข้ามภพชาติด้วย ดังที่กล่าวถึงในคำอธิบายเรื่องวิญญาน นามรูป ภพและชาติ

ในคำอธิบายเรื่องวิญญานท่านกล่าวว่า “เมื่อจิตหรือวิญญานถูกปรุงแต่งให้มีคุณสมบัติเฉพาะขึ้นมา...พลังแห่งแห่งสังขารคือกรรมที่ปรุงแต่งไว้จึงทำให้ปฏิสนธิวิญญานที่มีคุณสมบัติเหมาะกับตัวมัน ปฏิสนธิขึ้นในภพ” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 99) ซึ่งภพในที่นี้คืออุปปัตติภพ แต่ในขณะเดียวกัน ในการอธิบายความหมายเรื่องภพ ท่านเน้นถึงภพที่มีความหมายถึงภาวะหรือกระบวนการพฤติกรรมที่ปรากฏด้วย ดังนั้นจึงสามารถตีความหมายได้ทั้งสองนัยยะ แต่ในคำอธิบายเรื่องนามรูปและชาตินั้น ท่านอธิบายความในลักษณะข้ามภพชาติมากกว่าจะอธิบายความแบบปัจจุบันชาติ โดยกล่าวถึงนามรูปว่า “กระบวนการแห่งการเกิดก็ดำเนินการ ก่อรูปเป็นชีวิต...ภายในขอบเขตแห่งวิสัยของภพที่ไปเกิดนั้น” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 99) และกล่าวถึงชาติว่าคือ “เริ่มแต่ปฏิสนธิวิญญานที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับพลังแห่งกรรมนั้น ปฏิสนธิขึ้นในภพที่สมควรแก่กรรม” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 100)

จากคำอธิบายที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มิได้ปฏิเสธคำอธิบายในลักษณะข้ามภพชาติ เพียงแต่ท่านแสดงคำอธิบายอีกนัยยะหนึ่งคือแบบปัจจุบันชาติไว้ด้วยว่า ในการตีความหมายในพระคัมภีร์นั้นสามารถอธิบายในลักษณะปัจจุบันชาติได้ด้วย โดยไม่ได้มีความขัดแย้งกับหลักการในพระคัมภีร์

ในส่วนของการนำเสนอรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาทตามคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีและคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่กล่าวถึงภวัตรซึ่งเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ 3 ช่วงชีวิต และ 3 กาล อันเป็นการอธิบายความแบบข้ามภพชาติ และท่านได้อธิบายความสัมพันธ์ให้เห็นถึง

ความเชื่อมโยงกับวิถีสอน 3 คือ กิเลส กรรม วิบาก โดยสร้างรูปแบบการนำเสนอแนวใหม่ เพื่อให้
พุทธศาสนิกชนในยุคปัจจุบันเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนขึ้น

จากนั้นท่านได้ประยุกต์จากการอธิบายตามรูปแบบเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมที่
แสดงความสัมพันธ์อย่างง่าย ๆ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ และอธิบายความสัมพันธ์ของ
วิถีสอน 3 ในลักษณะแบบปัจจุบันชาติด้วยวงจรวิถีสอนรอบเล็ก กล่าวคือ

อวิชชา : กิเลส สังขาร : กรรม วิญญาณและนามรูป : วิบาก ในส่วนนี้ท่านกล่าวว่าเป็น
ขั้นตอนสำคัญต่อการสร้างนิสัยและบุคลิกภาพของบุคคล สหายตนและ ผัสสะเป็นขั้นตอนของการ
รับรู้ที่เกิดขึ้น ซึ่งขั้นตอนของปัจจุสมุปบาท คือ วิญญาณ ถึง เวทนา เป็นช่วงวิบาก คือผลของกรรม
ท่านกล่าวว่าโดยเฉพาะช่วงสหายตน ผัสสะ และเวทนา ไม่เป็นบุญบาป ดีชั่ว แต่เป็นเหตุแห่งความดี
ชั่วได้ คือทำให้เกิดตัณหา เมื่อพอใจ ติดใจในการแสดงออกรูปแบบใด ก็เกิดอุปาทานคือยึดมั่นภาวะ
ชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ยึดมั่นในตัวตนอย่างนั้น เป็นแบบแผนวิธีการที่จะตอบสนองความต้องการของ
ตนต่อไป ก็เกิดมีตัวตนซึ่งสำนักตระหนักขึ้นคำว่า “เรา” ได้เป็นนั่นเป็นนี่ อยู่ในภาวะชีวิตอันนั้นอันนี้
(พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 114-117)

ในการอธิบายของท่านแสดงถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันของต้นเหตุอุปาทาน และ
ระหว่างภพกับชาติ คือความเกิดขึ้นของภาวะชีวิต (ชาติ) ตามความยึดมั่นของตัวตน (อุปาทาน)
จากนั้นเมื่อตัวตนที่ได้ขาด พราก หรือพลัดจากความเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ (ขรามธนะ) ความทุกข์แบบ
ต่างๆ ก็ย่อมเกิดขึ้น คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาส ทั้งนี้ก็เพราะเกิดจากอวิชชา คือ
ความไม่รู้ไม่เข้าใจในสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 118) ซึ่งการอธิบาย
ความลักษณะนี้เป็นประยุกต์การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมปัจจุสมุปบาทของสมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

วิเคราะห์การพัฒนาแนวคิดปัจจุสมุปบาทผ่านการนำเสนอของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)จากทัศนะของผู้วิจัย

การนำเสนอปัจจุสมุปบาทของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) นับเป็น
คุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเป็นการพัฒนาการอธิบายความปัจจุสมุปบาทให้
เข้ากับยุคสมัยและความสนใจของบุคคลในสังคม

การอธิบายคำสอนหลักปฏิจาสุมุปาบทของท่านนั้นได้นำภาษาที่สื่อเข้าใจได้ง่ายแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปมาประยุกต์ใช้ในการอธิบาย เช่น การที่ท่านอธิบายคำว่า ภพ ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา มาเชื่อมโยงกับคำศัพท์ทางจิตวิทยาโดยอธิบายว่า ภพ หมายถึง กระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออกมา ซึ่งทำให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะเป็นคำที่ใช้กันทั่วไปในยุคสมัยปัจจุบัน เพื่ออธิบายความหมายองค์ธรรมในวงจรของปฏิจาสุมุปาบทที่เกิดขึ้นกับบุคคลในปัจจุบันขณะในแต่ละสภาวะการณ์

นอกจากนี้ ในส่วนของการอธิบายเรื่อง วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ท่านสามารถอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นว่า “เมื่อวิญญาณเป็นไปในสภาพอย่างใดเข้าบอญ นามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับสืบต่อมาจะก่อเป็นลักษณะที่เรียกว่าบุคลิกภาพ” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549 : 111) ซึ่งการอธิบายลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะการอธิบายแบบประยุกต์การใช้ศัพท์เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยปัจจุบัน จึงทำให้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักปฏิจาสุมุปาบทซึ่งเป็นหลักคำสอนที่สำคัญได้รับความสนใจมากขึ้น

ผู้วิจัยเห็นว่าการพัฒนาแนวคิดปฏิจาสุมุปาบทผ่านการนำเสนอของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) นั้นเป็นคุณูปการที่สำคัญยิ่งต่อพระพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจกระบวนการเกิด-ดับแห่งทุกข์ของแต่ละบุคคล และนำไปใช้กับชีวิตของบุคคลในการจัดการกับปัญหาหรือความทุกข์ได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ ในการอธิบายหลักพุทธธรรมทั่วไป ท่านสามารถจำแนกประเด็นปัญหาต่างๆ โดยแสดงถึงความเป็นเหตุปัจจัยตามวงจรปฏิจาสุมุปาบทได้อย่างเชี่ยวชาญ อาทิ การอธิบายเรื่องจากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา (พระธรรมปิฎก, 2545 : 12) ท่านแสดงความสัมพันธ์แบบองค์รวมของจิตและพฤติกรรม การอธิบายพฤติกรรมที่มีปัญหา เช่น การทุจริต เกิดจากสาเหตุภายในจิตใจที่มีปัญหา คือ อวิชชาและตัณหา เป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมที่ผิด และการแก้ไขปัญหาดังกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา ก็คือ การนำปัญญามาใช้เป็นตัวแก้ปัญหาดังกล่าว เป็นต้น (พระธรรมปิฎก, 2545 : 12-14) ซึ่งการประยุกต์คำสอนเพื่ออธิบายให้เข้ากับยุคสมัยนั้นเป็นแนวทางที่สำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการอธิบายอย่างรอบคอบและระมัดระวังเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องสอดคล้องกับพุทธประสงค์ และเพื่อให้เกิดความมั่นคงในหลักการของพระพุทธศาสนาสืบไป

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นใหญ่คือ ศึกษาความหมายรวมของปฏิจลสมุปบาท ศึกษาความหมายแต่ละองค์ธรรมในปฏิจลสมุปบาทและความสัมพันธ์ในระหว่างองค์ธรรม จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า การอธิบายความหมายปฏิจลสมุปบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงมุ่งเน้นในการแสดงกระบวนการเกิดและดับแห่งความทุกข์เป็นหลักสำคัญ โดยแสดงกระบวนการปฏิจลสมุปบาททั้ง 12 ประการคือ อวิชชา สังขาร วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และชรามรณะ ซึ่งเป็นกระบวนการให้เกิดความทุกข์ และตรัสถึงกระบวนการแห่งความดับทุกข์ คือดับอวิชชาเป็นต้น แต่ทั้งนี้ก็มีใช้ว่าอวิชชาจะเป็นองค์ธรรมที่พระองค์ตรัสเริ่มต้นในทุกครั้ง บางครั้งทรงแสดงจากกลางไปถึงปลาย บางครั้งทรงแสดงจากปลายไปถึงต้น คือเริ่มต้นจากทุกข์ ไปถึงอวิชชา และบางครั้งทรงแสดงจากกลางไปถึงต้น คือจากตัณหาไปถึงอวิชชา ขึ้นอยู่กับแต่กรณีของปัญหาที่พระองค์ทรงแสดงให้พิจารณา

ในความหมายแต่ละองค์ธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมในปฏิจลสมุปบาทนั้น จากการศึกษาคำสอนเรื่องปฏิจลสมุปบาทที่ปรากฏในวิภังคสูตร และคัมภีร์วิภังค์ ซึ่งรวบรวมหลักคำสอนปฏิจลสมุปบาทไว้อย่างเป็นระบบมากที่สุด ทำให้ผู้วิจัยพบว่า ในบางองค์ธรรมมีความแตกต่างกันบ้างบางประการ ในลักษณะของการอธิบายความเพิ่มเติม คือ สังขาร วิญญูณ ภพชาติ และชรามรณะ ซึ่งเนื้อความที่แตกต่างกันบ้างนี้เองที่ทำให้เกิดการตีความที่แตกต่างกันได้ในลักษณะของการอธิบายในลักษณะข้ามภพชาติและลักษณะชาติปัจจุบัน ซึ่งต่อมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ อธิบายความโดยเน้นเป็นการอธิบายความหมายในลักษณะข้ามภพชาติมากกว่า

ส่วนในประเด็นของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ผู้วิจัยพบว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงในลักษณะความสัมพันธ์กว้างที่เชื่อมโยงเป็นห่วงโซ่ที่คล้องต่อเนื่องกันและกัน เมื่อห่วงใดห่วงหนึ่งเกิดขึ้นก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดห่วงอื่นตามมา และเมื่อห่วงใดห่วงหนึ่งขาดลงกระบวนการแห่งความดับก็เกิดขึ้น ซึ่งต่อมาในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี และคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายความถึงความสัมพันธ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นทั้งในเรื่องความสัมพันธ์ในรูปแบบของปัจจัย 24 โดยเฉพาะที่แสดงถึงกระบวนการเกิดองค์ธรรมบางองค์ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันในลักษณะสหชาติปัจจัย และบางองค์ธรรมเท่านั้นที่เป็นเหตุปัจจัย เช่น อวิชชา ตัณหา ซึ่งในพระไตรปิฎกปรากฏหลักฐานที่กระจัดกระจาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวบรวมความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมไว้ในหลักของภวจักร เพื่อ

อธิบายถึงกระบวนการและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะการอธิบาย
วงจรความสัมพันธ์แบบข้ามภพชาติ 3 กาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

จากการศึกษาประเด็นต่างๆดังกล่าวมานั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาในประเด็นทำนองเดียวกันนี้ผ่าน
การนำเสนอของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พบว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เน้นที่
จะอธิบายให้เข้าใจถึงพุทธประสงค์ว่าพระพุทธเจ้าทรงเน้นแสดงกระบวนการเกิดและดับ
ของปฏิจจสมุปบาทเพื่อความดับทุกข์ และห่วงใยในการตีความหมายปฏิจจสมุปบาทในเชิงโลกทัศน์
และชีวิตศรัทธา ซึ่งท่านไม่สนับสนุน แต่ก็ไม่ได้คัดค้านว่าตีความเช่นนั้นไม่ได้ หากแต่เน้นให้เข้าใจให้
ชัดเจนว่าในกระบวนการปฏิจจสมุปบาทนั้น อวิชชาไม่ใช่มูลการณ์ของสรรพสิ่ง ไม่มีมูลการณ์ของสรรพ
สิ่งในวงจรปฏิจจสมุปบาท

ในประเด็นของความหมายแต่ละองค์ธรรม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(ป.อ. ปยุตฺโต)ได้อธิบายความหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อพุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ได้เข้าใจอย่าง
กระจ่างชัดเจนยิ่งขึ้น โดยท่านอธิบายปฏิจจสมุปบาทในลักษณะปัจจุบันชาติ กล่าวถึงภาวะการณ์ที่
เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ทุกคนได้ประสบกันเป็นประจำวันอย่างง่าย ๆ แต่ทั้งนี้ท่านก็ได้ปฏิเสธการนำเสนอ
ในรูปแบบเดิมที่อธิบายลักษณะข้ามภพชาติ ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าการที่จะเข้าใจกระบวนการ
ปฏิจจสมุปบาทแบบปัจจุบันได้ชัดเจนยิ่งขึ้นนั้น จำเป็นต้องศึกษาปฏิจจสมุปบาทตามแบบให้เข้าใจ
อย่างดี เพียงแต่ว่าอาจจะยากในการทำทำความเข้าใจ ท่านจึงพยายามที่จะยกตัวอย่างประกอบและใช้
คำอธิบายง่ายๆให้เหมาะกับยุคสมัยปัจจุบันโดยเชื่อมโยงกับคำศัพท์ทางจิตวิทยาโดยอธิบายว่า ภพ
หมายถึง กระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออกมา ซึ่งทำให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะเป็น
คำที่ใช้กันทั่วไปในยุคสมัยปัจจุบัน เพื่ออธิบายความหมายขององค์ธรรมในวงจรของปฏิจจสมุปบาทที่เกิด
ขึ้นกับบุคคลในปัจจุบันขณะในแต่ละสภาวะการณ์ การเกิดดับแห่งทุกข์จึงเป็นไปในลักษณะปัจจุบันชาติ
ในแต่ละขณะ การอธิบายลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะการอธิบายแบบประยุกต์การใช้ศัพท์เพื่อให้
เข้ากับยุคสมัยปัจจุบัน จึงทำให้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักปฏิจจสมุปบาทซึ่งเป็น
หลักคำสอนที่สำคัญได้รับความสนใจมากขึ้น เป็นสร้างรูปแบบการนำเสนอแนวใหม่ เพื่อให้
พุทธศาสนิกชนในยุคปัจจุบันเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนขึ้น

References

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

พระพุทธโฆษาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับ 100 ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภ ม ห า เถ ร)
พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์ ,2546.

พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจ্ঞสมุปบาท : เรื่องสำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท, กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา. 2540.

พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด,
2549.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพมหานคร
มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.

วัชระ งามจิตรเจริญ (รศ.ดร.). พุทธศาสนาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.